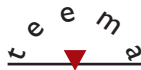

Teijo Rytteri ja Leena A. Leskinen

Metsäteollisuusyhdyskunnat ja yksipuolisuuden loukku

Parin viime vuoden aikana metsäteollisuuden kansainvälistymisen vaikutukset ovat heijastuneet paikallistasolle toden teolla. Metsäteollisuus on kärsinyt huonosta kannattavuudesta jo usean vuoden ajan johtuen painopaperin tuotannon ylikapasiteetista ja toisaalta paperinkulutuksen vähenemisestä länsimaissa. Kustannusten karsimiseksi metsäteollisuuskonsernit ovat sulkeneet yksiköitään, vähentäneet väkeä ja tuotannon painopistettä on siirretty raaka-ainekustannuksiltaan edullisempiin maihin. Tilannetta on pahentanut syksyn 2008 aikana iskenyt maailmantalouden lama.

Todennäköistä on, että metsäteollisuuden rakennemuutos jatkuu laman jälkeenkkin. Miten metsätalouden myllerryksen vaikutuksia voidaan tulkita oikein ja kuinka tulevaisuuteen pitäisi varautua? Tämän kirjoituksen tavoitteena on jäsentää maailmanlaajuisen ja paikallisen talouskehityksen suhdetta talousmaantieteellisen ja taloushistoriallisen teorian näkökulmasta. Tarkastelunäkökulman tuloksena esitämme, että olisi aiempaa enemmän kiinnitettävä huomiota yksittäisten tuotantolaitosten säilymisen lisäksi siihen, miten metsästä riippuvainen aluetalous laajemmin ymmärrettynä pääsee kehittymään. Lisäksi ehdotamme, että alueellisten metsäohjelmien laadinnan yhteydessä arvioitaisiin ja tuotettaisiin tietoa siitä, mitkä ovat esimerkiksi metsäsektoria tukevan elinkeinopolitiikan odotetut ja ei-toivotut seuraukset alueen elinkeinoelämässä.

Resurssiyhdyskunta tapuliteorian näkökulmasta

Resurssiyhdyskunnista puhuttaessa tarkoitetaan paikkakuntia, joiden talous on riippuvainen alueen luonnonvaran hyödyntämisestä. Sellaisia ovat tyypillisesti metsäteollisuus- ja kaivospaikkakunnat, joissa luonnonvaraa jalostetaan yksittäisessä tuotantoyksikössä. Metsien hyödyntämistä varten rakentunut järjestelmä voidaan myös ymmärtää yksittäistä tehdaspaikkakuntaa laajempaan alueelliseen kokonaisuuteen, metsien käytön varaan rakentuneena yhdyskuntajärjestelmänä. Tässä kirjoituksessa resurssiyhdyskunta ymmärretäänkin yksittäistä paikkakuntaa laajemmassa merkityksessä, metsäteollisuuden tehdasyksiköiden ympärille raaka-aineen hankinnan kautta kytkeytyneenä aluetaloudellisenä järjestelmänä.

Tapuliteoriaa hyödynnetään talousmaantieteellisessä ja -historiallisessa tutkimuksessa selitettäessä syrjäisiin resurssiyhdyskuntiin vaikuttavia taloudellisia tekijöitä. Kanadalaisen Harold Innisin (1894–1951) alunperin kehittämässä teoriassa kiinnitetään huomiota siihen, millaisten yhteyksien kautta paikallistaso on kytkeytynyt maailmanlaajuisiin markkinoihin. Tapuliteoria ei ole pelkkään taloudelliseen selittämiseen nojaava malli, vaan siinä kiinnitetään huomiota erilaisiin paikallisiin ja historiallisiin muuttujiin kuten teknologiaan, fyysiseen ympäristöön, tuotantoon ja kulutukseen, yhteiskunnallisiin instituutioihin sekä sosiaalisiin suhteisiin.

Trevor Barnes, Roger Hayter ja Elizabeth Hay toteavat vuonna 2001 julkaistussa artikkelissaan teorian olevan edelleen vuosituhanen vaihteen jälkeen toimiva malli pyrittäessä ymmärtämään erilaisten resurssiyhdyskuntien kohtaamia ongelmia. Teoria on osoittautunut toimivaksi myös suomalaisten metsäteollisuuspaikkakuntien muutoksia tulkittaessa. Teoria ei kuitenkaan ole empiirisellä aineistolla oikeaksi tai vääräksi osoitettava malli, vaan eräänlainen näkökulma.

Tapulitalouden rakentuminen

Tapuliteorian mukaan alueen kehitys käynnistyy, kun luonnonvaraan perustuvien niin sanottujen tapulituotteiden kysyntä kasvaa ja teknologinen kehitys mahdollistaa alueen luonnonvarojen hyväksikäytön. Pääoma ja tuotantoteknologia tuodaan alueen ulkopuolelta. Luonnonvaransa kautta alue pääsee mukaan alueelliseen työnjakoon ja tapulituotteen viennin kehitys kerrannaisvaikutuksineen määrää alueen taloudellisen kasvun.

Suomessa metsävarat, vesistöjen tarjoamat kulkureitit ja vesivoima ovat tarjonneet perusedellytykset metsäteollisuuden kasvulle. Yhtä tärkeällä sijalla metsäsektorin kehittymisen kannalta ovat olleet Harold Innisin korostamat institutionaaliset tekijät. Valtion metsäpolitiikan päämääräksi muodostui metsäteollisuuden kasvun edistäminen ja siihen liittyen metsien kasvun ja käytön lisääminen. Selkeitä aluepoliittisia tavoitteita sisältäneen politiikan tuloksia olivat esimerkiksi Uimaharjun sellutehtaan, Kemijärvi Oy:n ja Savon Sellu Oy:n perustaminen. Valtion tukemien teollisuusinvestointien lisäksi metsäteollisuuden ja -talouden toimijat ovat saaneet suoraan ja epäsuoraan tukea julkiselta vallalta talous- ja metsäpolitiikassa sekä kuljetusväyliin, energiatuotantoon, teknologiaan ja koulutukseen kohdistuneina investointeina.

Kansallisen metsäpolitiikan voi katsoa kiteytyneen päämääriin, joita olivat kansallisen luonnonvaran käyttöönotto, puun tarjonnan ja kysynnän lisääminen, syrjäseutujen taloudellisen aseman parantaminen sekä työllisyyden ja taloudellisen toiminnan lisääminen. Lauri Hetemäki ja Jari Kuuluvainen ovat kuvanneet ajattelutapaa tarjontalähtöisen metsäpolitiikan malliksi, jossa tarjonta luo kysyntää. Tämän

käsityksen mukaan suuremmat hakkuumahdollisuudet ja hakkuumäärät johtavat lisääntyvään puun jalostukseen, ja mitä enemmän puuta jalostetaan, sen enemmän lisääntyy taloudellinen hyvinvointi.

Metsäteollisuuden ja sen puunhankinta-alueiden laajenemisen seurauksena koko maa kytkettiin metsäteollisen tuotantoketjun kautta maailmanmarkkinoihin. Ympäri maata syntyi metsäteollisuuspaikkakuntia, joiden ytimessä oli tehdasyksikkö ja sen ympärillä raaka-aineen tuotantoalueet. Vaikka kansalliselta tasolta katsoen teollinen perusta on laajentunut ja yhden tehtaan varassa toimivia yhdyskuntia on enää vähän, monissa metsien hyödyntämiseen varaan rakentuneissa resurssiyhdyskunnissa on edelleen vallitsevana tapulitalouden rakenne. Metsät ja niiden varaan rakentuneet resurssiyhdyskunnat palvelevat silloin yhden pääasiallisen arvoketjun tarpeita.

Tapuliloukku laukeaa

Tapulitalouden yksipuolisuudesta seuraa se, että resurssiyhdyskuntien taloudet ovat hyvin alttiita taloudellisten suhdanteiden vaikutuksille ja maailmanmarkkinoiden rakenteellisille muutoksille. Tämä on usein seurausta yhden kapean teollisuudenalan ja tuoteryhmän sekä suurien ja usein ulkomaisessa omistuksessa olevien yhtiöiden määräävästä asemasta. Jos tapulituotteen jalostusastetta ei kyetä nostamaan tai tuotevalikoimaa laajentamaan alue joutuu suuriin vaikeuksiin tuotteen kilpailuedun hävitessä tai vientikysynnän loppuessa. Juuri näin on käynyt painopaperiin keskittyneelle arvoketjulle 2000-luvun aikana. Tätä kutsutaan tapuliloukkuksi.

Monet resurssiyhdyskunnat ovat nyt joutuneet tapuliloukun tapaiseen tilanteeseen, kun metsäteollisuus on vähentänyt työvoimaansa ja tuotantoyrityksiään. Kun yhdyskunnat olivat kytkeytyneet kansainväliseen talouteen kolmen suhteellisen kapealla liiketoiminnan alalla toimineen toimijan (Stora Enso, UPM-Kymmene, M-real) kautta, niistä oli tullut helposti haavoittuvia. Painopaperien varaan rakentuneen tuotantostrategian jouduttua vaikeuksiin samanlaiset vaikutukset iskivät yhtäaikaaisesti resurssiyhdyskuntiin kautta maan. Vaikutus oli sen suurempi, mitä selkeämmin yhdyskunta oli tämän yhden arvoketjun varassa.

Tapulitaloutta ylläpitävät tekijät

Kansallisen valuutan aikaan tapulitalouden loukusta pyrittiin usein irti devalvoineilla. Tälläkin hetkellä devalvoituminen hyödyttää Ruotsissa toimivaa metsäteollisuutta, kun kruunu on menettänyt arvostaan 20 %. Nykyisin devalvointikeinon puuttuessa metsäteollisuuden ongelmiin pyritään Suomessa vaikuttamaan muilla politiikan keinoilla.

Metsäteollisuuden toimintaedellytykset on pyritty turvaamaan niin päästökauppaa, puunmyynnin verohelpotuksia kuin myös puutullineuvotteluja koskevissa ratkaisuisa. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että hyvä ei jakaudu resurssiyhdyskuntiin yhtä tasaisesti kuin aikaisemmin on totuttu ajattelemaan. Kuten eräs hakealan yrittäjä lausahti haastattelussa: ”Päästökaupan hyödyt tänne alapäähän realisoituu erikoisella tavalla hitaasti”. Päästökaupassa päästöoikeuden hinta heilahteli voimakkaasti, mitä teollisuus kykeni hyödyntämään vaihtelemalla polttoainetta puun ja turpeen välillä. Puun ja turpeen voimakas kysynnän ja tarjonnan vaihtelu kiusasi ensisijaisesti bioenergia- ja turvealan pieniä ja keskisuuria yrityksiä. Näiden yrittäjien aika ajoin toistuva taloudellinen ”matokuuri” on samalla aiheuttanut sen, ettei resurssiyhdyskunnan taloudellinen toiminta pääse vahvistumaan ja monipuolistumaan ainaakaan näillä toimialoilla.

Toinen esimerkki on vuonna 2008 esille noussut metsäteollisuuden kasvava kotimaisen puun tarve, kun Venäjän asettamat puutullien korotukset olivat astumassa voimaan. Valtio vastasi tähän alentamalla puunmyyntitulojen verotusta. Puukaupan verohelpotuspäätös synnytti resurssiyhdyskunnissa myönteisiä odotuksia kotimaisen harvennuspuun, hankintakauppojen ja puunkorjuupalveluiden kysynnän kasvusta. Tulojen ja työpaikkojen lisäksi odotettiin metsän arvon nousun kannalta välttämättömien harvennusten lähtevän todenteolla käyntiin. Puutullien korotusten lykkääntyminen viime hetkillä aiheutti ongelmia resurssiyhdyskunnissa, vaikka tehtaiden puunsaannin edellytykset paranivat. Seurasi epävarmuus harvennuskuitupuun kysynnästä, mikä jälleen rasitti metsäurakoinnin ja puutavarakuljetuksen pieniä ja keskisuuria yrityksiä. Erityisesti kärsivät yritykset, jotka olivat investoineet vastatakseen paljon julkisuudessa esillä olleeseen kasvavaan puuntarpeeseen.

Tapuliteorian näkökulmasta näissä esimerkeissä on olennaista se, että resurssiyhdyskunnat ovat yleensä kytkeytyneet metsäsektorin toimintaympäristössä tapahtuviin muutoksiin kolmen suuren samalla liiketoiminnan alalla toimivan metsäteollisuusyhtiömme välityksellä. Sinänsä erilliset ja toisistaan riippumattomat prosessit kytkeytyvät siis käytännössä toisiinsa, koska kyseessä on suuryhtiöiden toimintaympäristöä koskevat muutokset. Suuryhtiöiden toimintaympäristölleen asettamat tavoitteet eivät tietenkään välttämättä ole ristiriidassa resurssiyhdyskuntien kannalta edullisimman tilanteen kanssa, mutta kuten edelliset esimerkit osoittavat, tämä on mahdollista.

Resurssiyhdyskuntia eivät silti ravistele yksin monikansallisten yritysten päätökset. Perinteisen metsäteollisuuden toimijoita, rakenteita ja instituutioita tukeva kansallinen metsä- ja teollisuuspolitiikka on itse asiassa estänyt uuteen toimintaympäristöön sopeutumista resurssiyhdyskunnissa. Vaikuttaa siltä, että kansallinen elinkeinopolitiikka on usein tulppana myönteisten kansainvälisten suuntausten, kuten bioenergian kysynnän, ja resurssiyhdyskuntien välillä.

Alueellinen metsäohjelma ja tapulitalous

Tapulitalouden ylläpitämisellä näyttäisi siis olevan haittoja. Vaikka tapulitaloutta tukevat toimet auttavatkin yksittäisiä tuotantolaitoksia pysymään käynnissä, muuhun aluetalouteen heijastuvat hyödyt tuntuvat pienenevän. Tapulitalouden tukeminen saattaa olla esteenä uuden yritystoiminnan kehittymiselle. Resurssiyhdyskuntien kannalta toivottava kehityskulku olisi, että metsäsektorille kyettäisiin luomaan mahdollisimman monenlaisia, eri tavoin maailmanlaajuisiin markkinoihin kytkeytyviä arvoketjuja. Mitä monimuotoisempaa metsien käyttöön liittyvää taloudellista toimintaa paikallistasolla kyettäisiin harjoittamaan, sen paremmat puskurit aluetaloudella olisi ulkopuolelta tulevia töytäisyjä vastaan.

Alueellisia metsäohjelmia laaditaan seuduilla, jotka ovat tapulitalouden sydämessä. Näissä resurssiyhdyskunnissa ollaan monessa suhteessa sekä globaalin talouden toimijoiden että kansallisella tasolla tapahtuvan päätöksenteon armoilla, mutta metsien käyttöön on myös mahdollista vaikuttaa. Hyvä esi-

merkki asioihin vaikuttamisesta on keskustelu nuoren metsän hoidon ja energiapuunkorjuun tuista Kestävän metsätalouden rahoituslain uudistuksen yhteydessä. Alueellisten toimijoiden tuottamaa tietoa on tarvittu, jotta lainmuutosten yhteydessä bioenergia-yrittäjyyden edellytykset säilyvät. Tällaisten asioiden merkitys nousee esille alueellisten metsäohjelmaprosessien ja kehittämishanketoiminnan kautta.

Resurssiyhdyskuntien näkökulmasta on entistä tärkeämpää kiinnittää huomiota siihen, miten kansalliset ratkaisut joko tukevat tai vaikeuttavat raaka-aineen hankintaketjuissa toimivien yritysten toimintamahdollisuuksia. Näihin kannattaa kiinnittää huomiota kahdesta syystä: ensinnäkin näiden yritysten elinvoimaisuus ja kannattavuus lisää resurssiyhdyskunnan taloudellista elinvoimaisuutta. Toiseksi, näiden yritysten aloitteista on syntynyt esimerkiksi bioenergia-alalle perinteisestä tapulitaloudesta riippumattomia aluetaloudellisia arvoketjuja.

Alueellisten metsäohjelmien laadinnassa voitaisiinkin nykyistä voimakkaammin ottaa kantaa siihen, miten esimerkiksi poliittiset päätökset ovat vaikuttaneet alueen pienten ja keskisuurten yritysten toimintamahdollisuuksiin. Olisi tärkeä tuoda kansallisen tason keskusteluun politiikan seuraukset, jotka eivät johtaneet toivotunlaiseen tulokseen. Uusi yritysmuoto tai liiketoiminnan ala tuomitaan elinkelvottomaksi liian herkästi ottamatta huomioon, että tapulitaloutta ylläpitävät rakenteet voivat olla uuden yritystoiminnan esteenä.

Aluetaloudellista puskurikykyä ei paranneta ainoastaan monipuolistamalla puunjalostuksen tuotteita vaan myös pitämällä kiinni arvoketjujen tietystä itenäisyydestä. Puunjalostuksen monipuolistaminen ei yksinään riitä, jos raaka-ainehankinta tai muu keskeinen tuotannontekijä on liian voimakkaasti alisteinen yhdelle suhdanneherkälle arvoketjulle. Tässä suhteessa tavoitteisiin yhdistää bioenergian hankinta muutaman suuryhtiön hankinta- ja tuotantoketjuihin olisi suhtauduttava varauksella. Bioenergian hankintaketjun toimivuuteen ja riippumattomuuteen globaalin talouden heilahteluista olisi kiinnitettävä huomiota jo kansallisen energiantuotannon huoltovarmuudenkin johdosta.

Kiitokset

Kiitämme prof. Antti Asikaista ja prof. Jarmo Kortelasta heidän käsikirjoitukseen tekemistään hyödyllisistä parannusehdotuksista. Lisäksi kiitämme kollegojamme, erityisesti MMM Juha Laitista, käsikirjoituksen aiheisiin liittyvistä hyödyllisistä keskusteluista ja taustatiedon jakamisesta.

Kirjallisuutta

- Barnes, T.J., Hayter, R. & Hay, E. 2001. Stormy weather: cyclones, Harold Innis and Port Albeirmi, BC. *Environment and Planning A* 33: 2127–2147.
- Hetemäki, L. & Kuuluvainen, J. 2005. Kansallisen metsäpolitiikan kehittäminen. *Metsätieteen aikakauskirja* 2/2005: 175–181.
- Kortelainen, J. 1992. Metsäsektorin yhdyskuntajärjestelmä. Julkaisussa: Rannikko, P. & Jarmo Kortelainen, J. *Yhdyskunnat ja restruktuuraatio. Tutkimuksia tehdasyhdyskuntien ja kuntakeskusten rakenteellisesta uusiutumisesta*. Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja 104.
- Kortelainen, J. 1996. Tehdasyhdyskunta talouden ja ympäristötietoisuuden murrosvaiheissa. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 24.
- Niskanen, A., Donner-Amnell, J., Häyrynen, S. & Peltola, T. 2008. Metsän uusi aika. Kohti monipuolisempaa metsäalan elinkeinorakennetta. *Silva Carelica* 53.

■ FT Teijo Rytteri, Joensuun yliopisto, maantieteen oppiaineryhmä; HT, MMM Leena A. Leskinen, Metsäntutkimuslaitos, Joensuun toimintayksikkö. Sähköposti leena.leskinen@metla.fi